

Prenumerantärenden

www.intra.info.se

Eller ta kontakt med
Intra/Kaktusvägen 38
125 55 ÄLVSJÖ
e-post: intra@swipnet.se
Fax 08-97 11 04
Tel 08-647 87 90

Redaktion

Karl Grunewald
Redaktör, ansvarig utgivare
Vesslevägen 12
131 50 SALTSJÖ-DUVNÄS
Tel o fax 08-716 34 33
e-post: karl.grunewald@swipnet.se

Hans Hallerfors
Redaktör, layout
Ljusnevägen 47
128 48 BAGARMOSEN
Tel 08-647 87 90
e-post: hans.hallerfors@telia.com

Roger Blomqvist
Kaktusvägen 38
125 55 ÄLVSJÖ

Prenumeration

INTRA är en prenumeranttidsskrift som utkommer med fyra nummer per år. Prenumerationen gäller för fyra nummer när än du börjar. Betala på PlusGiro: 636 55 62 - 5 eller bankgiro: 5308 - 1485. Prenumerationspris: 320 kr.

Norge: Betala 280 Nkr på postgiro 0806-1900927.

Finland: Betala 35 Euro på postgiro 800011-70844089.

Organisationsnummer:
814000-8890.

Tryck: Sjuhäradsbygdens tryckeri

ISSN 1102-4143

INTRA är befriad från moms.

INTRA ges ut av Stiftelsen Utvecklingsstörda i Fokus vars ändamål är att verka för ökad information om resultatet av forskning, metodutveckling och samhällets insatser beträffande personer med utvecklingsstörning och andra med närliggande problematik.

Ledamöter: Roger Blomqvist, Fredrik Grunewald, Karl Grunewald, Hans Hallerfors, Bror Tronbacke, Iren Åhlund.

Suppleanter: Maria Hedenvind, Lotta Löfgren Mårtensson, Mårten Söder, Magnus Tideman, Lennart Jönsson.

**Besök Intras hemsida:
www.intra.info.se**

Ungdomar och sex

Hur ser särskoleungdomar på sex och sexualupplysning?

Av Lotta Löfgren Mårtensson

Vad vet ungdomar i särskolan om sex?

Av Lotta Löfgren Mårtenson

Sexualkunskap blev obligatoriskt så tidigt som 1955 i den svenska skolan, men fortfarande tycks tillgång till information om den egna kroppen, sexualitet och relationer vara bristfällig för ungdomar med intellektuell funktionsnedsättning (IF). De nationella målen för sexualkunskapen är alltför allmänt hållna och inte heller är de anpassade utifrån varierande utvecklings- och intellektuella nivåer. Den intellektuella funktionsnedsättningen medför också att ungdomarna inte har samma möjligheter som andra att delge varandra kunskaper. Ambivalensen är stor hos personal i särskole- och habiliteringsverksamheter och oro för oönskade graviditeter, sexuella övergrepp och andra sexuella risk-situationer gör att man är osäker rörande vad, hur och vilka som ska förmedla dessa kunskaper.

Vad vet vi om sexualupplysning?

Att skolans sexualupplysning tar sin utgångspunkt i det heterosexuella paret eller familjen har uppmärksamats mycket de senare åren. För unga med IF, som befinner sig i en beroendesituation, kan det vara särskilt svårt att finna alternativa sätt att vara eller leva. Den intellektuella funktionsnedsättningen ses som tillräckligt "annorlunda", och andra sexuella riktningar och variationer än de gängse heteronormativa osynliggörs.

Unga med funktionsnedsättningar kan därmed ha svårare än andra att "komma ut" som homo-, bi- eller transpersoner. Dagens skola innehåller också könsstereotypa drag, där flickor antas vara kärleks- och relationsorienterade, medan pojkar ses som driftstyrda och får utgöra normen för sexualiteten. Hur detta påverkar unga med IF som dessutom växer upp i en "kvinnlig omsorgsvärld", vet vi ännu mycket litet om förutom att det påverkar.

En av de få modeller för sexualkunskap som utvecklats för målgruppen unga med intellektuellt funktionshinder är ASS, Anpassad Sex- och Samlevnadskunskap. I den betonas flexibilitet, att se bredden av olika sexuella uttryckssätt och riktningar, samt att uppmärksamma olika livserfarenheter och individuella variationer. Gruppens heterogenitet vad gäller grad av intellektuell funktionsnedsättning gör det angeläget att definiera sexualitet som "bredare än samlag", dvs. att inkludera flirt, kroppskontakt,

kroppskänsla, onani, petting, kyssar m.m. Anpassning i förmedling av kunskap bör ske i förhållande till olika mognadsnivåer och livserfarenheter samt vara verklighetsanpassad utifrån individens unika situation.

Fortfarande saknar personal i särskole-, omsorgs- och habiliteringsverksamheter oftast både utbildning och handledning i sex- och samlevnadsfrågor. Dessutom kan föräldrars negativa reaktioner, kollegors inställning samt samhällets fördomar leda till svårigheter att bedriva undervisning i sexualkunskap. Sammantaget innebär detta att unga med IF inte har samma tillgång till sexualkunskap som andra ungdomar, och riskerar sexuell ohälsa.

Erfarenheter av sexualkunskap

För att få fördjupad kunskap om de ungas egna erfarenheter av sexualkunskap, har 16 elever, 7 killar och 9 tjejer, i åldrarna 16–21 år intervjuats. De går på nationella och individuella program på gymnasiesärskolan.

I intervjuerna framkommer stora variationer bland ungdomarna vad gäller kommunikations- och språkförmåga. Vissa uttrycker sig med enstaka ord, medan andra är mycket verbala och har ett omfattande ordförråd. Några använder förvisso många ord, men är osäkra på deras innebörder. Betydelsen av "sexualkunskap" är exempelvis oklart för flera. En artonårig kille på nationella programmet funderar över frågan: Vad är sexualkunskap för dig?

Ingen aning... men att ha sex, tror jag.

De flesta har svårt att minnas om de överhuvudtaget haft sexualkunskap. Några kan erinra sig att de haft sexualkunskap, om frågan istället gäller om man varit med i en tjej- eller killgrupp.

"Ägget kläcks i mammans mage och så kommer bebisen ut".

Kunskaper om sexualitet

Ungdomarna påpekar att kunskaper om hur kroppen fungerar är viktiga, och berättar att det är också det som lärarna tar upp. En nittonårig kille som går i en yrkesträningsskola berättar:

Så vi tog ju upp det där med att håret växer upp

och så... när spermier kommer. Det tycker jag är... jag lyssnade väldigt mycket på det.

Även om ungdomarna säger att de fått lära sig hur barn blir till, och hur man undviker att bli gravid, så har många en otydlig bild av hur fortplantning går till. En artonårig tjej, som går i en verksamhetsutbildningsklass, redogör för förloppet:

Det är kvinnan och mannen. Han har en snopp. Och sen är han nära mammans mage. Och sen knäcks ägget i mammans mage och kommer ut! På olika sätt, härifrån (pekar mellan benen) eller härifrån på magen.

Sexualkunskapen i särskolan betonar också vikten av att skydda sig och använda preventivmedel, framförallt kondom, berättar eleverna. Förutom kroppskunskap är detta något som de intervjuade ungdomarna själva tycker är den viktigaste kunskapen. Men flera berättar att de har fått information när de varit alltför unga. Exempelvis har man i de lägre årskolorna fått träna på att sätta kondom på en attrapp, vilket upplevts som genant särskilt för tjejerna. En artonårig tjej berättar om sexualkunskapen i sjätte årskursen:

Och så skulle man typ trä en kondom på en låtsaskuk (skratt)!

Hur var det då?
Pinsamt!

Ytterligare exempel på sådant som kommit upp alltför tidigt, enligt ungdomarna, är förlossningsfilmer, vilket har upplevts som skrämmande. En artonårig tjej, som går på ett nationellt program, menar att hon blivit avskräckt från att själv skaffa barn i framtiden. Hon säger upprört:

Och så visade hon också film om hur ett barn föddes... och efter det så, jag vill ALDRIG ha barn! Nej, aldrig barn...! En del måste ju klippa, usch! [...]. Nej, det är ändå mer ekologiskt att adoptera!

Men sexualkunskap ska inte enbart handla om graviditet, samlag och pubertet, poängterar flera. Det är viktigt att ta upp relationer, kärlek och vänskap också. Bland tjejerna är det flera som nämner att de pratat mer om relationer och vänskap i tjejgrupperna än om sexualitet.

Bild: Maria Korpskog.

Svårt att hitta någon

Ensamhet, utanförskap och mobbing är sådant som flera tar upp som angelägna ämnen att prata om. Flera av dem som intervjuats är blyga och tystlåtna, och säger att det är svårt att hitta någon och veta hur man flirtar. En artonårig kille säger:

Det är... hur man får en tjej och sånt. Jag har lite svårt för det [...]. Jag har problem. Jag hittar ingen tjej som jag gillar. Alltså... jag har en kompis som... har som... alltså, som kan flörta med tjejer och så...[...] Jag brukar få tips ibland. Han är ganska bra på det. Ibland får jag tips och ibland får jag gå.

Generellt sett fokuserar sexualkunskapen på heterosexualiteten. De få som upplever sig som homo-, bi- eller transsexuella kan därför riskera att känna sig ännu mer utanför. En nittonårig kille som går yrkesutbildning säger:

Ähm... vi tog upp lite sånt också.
Var det bra eller dåligt tyckte du?

Det var bra för jag har själv... varit ihop med en kille tidigare.

Även om forskning visar att majoriteten av alla ungdomar idag har sett pornografi, antingen frivilligt eller ofrivilligt, så uppger dessa ungdomar samstämmigt att detta inte är ett angeläget ämne att ta upp på sexualkunskapen. Däremot berättar flera om riskerna med att vara ute på Internet, och menar att detta är ett angeläget ämne att tala om. Men man kan

även råka illa ut i verkliga livet, påpekar några, och det är viktigt att få kunskap om hur man ska undvika detta också.

"Jag glömmer alltid det vi lärt oss"

Olika grader av svårigheter att förstå och koncentrera sig förekommer bland alla som intervjuats. Några beskriver att det är lättare att komma ihåg när man är intresserad av ämnet, såsom de flesta uppger att de är av sexualkunskap. En sjuntonårig kille på ett nationellt program funderar och säger:

Jag tror att om det är spännande, som detta, då kommer man ihåg. Men om det är sånt ... som inte har sån uppmärksamhet för, då bryr man sig inte. [...]. Alltså, det här (sexualkunskap) tycker ju jag är intressant.

Flera ger förslag på hur inläringen skulle underlättas. Här framkommer bland annat vikten av att få lära sig på olika sätt, exempelvis läsa böcker, se film, göra rollspel och diskutera. Det är svårt att bara prata, uppger flera av ungdomarna. Några föreslår RFSU:s nya upplysningsfilm, som under tiden för intervjuerna gick på TV i en serie avsnitt. En sjuntonårig tjej som går på estetiska programmet, berättar varför hon tycker om att se på film:

Jo, där lär man sig... för när man har tittat... då har man det inne i huvudet och sånt... När man pratar om det, då brukar man glömma det.

Men det är inte alla de intervjuade ungdomarna som kan läsa. Någon tipsar därför om att använda ljudböcker, som man kan lyssna på. En artonårig tjej poängterar att det är bättre med flera olika böcker, och föreslår att läraren eller någon elev läser högt under lektionen. Hon berättar att de fick läsa själva i den bok som användes på sexualkunskapen på högstadiet och att det var svårt för många.

Könsindelade grupper?

Ungdomarna påtalar behovet av att få diskutera det som upplevs som viktigt och angeläget i mindre grupper. De flesta tycker dessutom att det är bättre att ha könsindelade grupper, eftersom det kan upplevas som genant att prata om sexualitet med både tjejer och killar i samma grupp. En sjuntonårig kille berättar att det är lättare att prata med killar:

Killar kanske har privata saker för sig själv. Kanske finns det tjejer också, som inte vill prata framför killar.

Några anser istället att det är bra med blandade grupper, så att man får höra vad andra säger och tänker. Ytterligare ett sätt är att först vara tjejer och killar för sig, och sedan tillsammans i en mixad grupp. Men en artonårig tjej påpekar att det trots allt skapas en annan slags trygghet om man enbart är tjejer eller killar, eftersom synen på sexualitet utifrån ett könsperspektiv ser olika ut. Hon fortsätter:

Ifall man pratar med en tjejkompis så bryr dom sig inte... "jag har haft sex med åtta stycken" ... då bryr dom sig inte... men ifall det är killar "åtta stycken?? Hon som är så ful", kanske dom tänker... eller "vilken slampa hon är" [...]. Så jag vet inte vad dom tänker, så därför måste man va lite... dom kanske tänker på ett annat sätt, men tjejer bryr sig inte lika mycket.

Enbart några enstaka föreslår rollspel och/eller värderingsövningar som pedagogisk metod, även om det är något som ofta föreslås i pedagogiska vägledningar för sexualkunskap. En förklaring kan vara att det inte är så många som vet vad det är. En nittonårig tjej lyser upp, när hon får exempel på vad det kan innebära. Då säger hon att det kan vara viktigt att tipsa varandra om hur man ska göra slut eller bli ihop:

Vissa vågar ringa, vissa vågar typ bara titta på en [...]. Man vill, men det händer ingenting!

Är det viktiga saker att tipsa varandra om?

Ja, det är det... så man får hjälp.

Ytterligare några tipsar att det är lättare om man får skriva upp saker på ett papper. Då kommer man ihåg det lättare, eftersom man kan titta på under tiden och efteråt vad man skrivit upp. Ett annat förslag på hur undervisningen kan bli bättre, och i större utsträckning utgå från elevernas kunskapsbehov, är att skriva frågor i förväg och lägga dem i en anonym låda, eller att få skriva egna berättelser om kärlek och sexualitet. En sjuntonårig kille, som går på ett nationellt program, säger:

Man kunde skriva en dröm [...]. Det hade varit häftigt att göra så! Sin drömtjej (skratt!)

"Jag vill ha nån att prata med"

Enbart ett fåtal av ungdomarna berättar att de har talat med vänner om sex, och att det också är där de har fått sin kunskap. Dessa unga går på ett nationellt program, och har en lindrigare intellektuell funktionsnedsättning som även innebär möjligheter att läsa sig till information på egen hand. Men övriga är

överens om att skolan har varit den viktigaste källan för kunskapsinhämtning. En artonårig tjej säger att hon egentligen inte vill gå i gymnasiesärskolan överhuvudtaget, inte heller vill hon prata med någon om hur ledsen hon känner sig innerst inne. Hon berättar:

Nej, jag pratar inte så mycket med mina föräldrar.

Har du syskon du kan prata med?

Nej, jag pratar inte med han heller. Jag pratar inte med nån (börjar gråta).

Flera av de unga vill helst att det ska vara en välbekant lärare, exempelvis klassläraren eller en annan yrkesperson på skolan, som har hand om sexualkunskapen eftersom det kan upplevas som känsligt att tala om sexualitet med dem man inte känner. En sextonårig kille säger lite eftertänksamt:

*... kanske sin vanliga lärare om man känner sig
... blyg... som man annars ofta snackar med.*

En sjuntonårig tjej som går i en estetklass poängterar att könet är det viktigaste; att det är en kvinna som håller i sexualkunskapen för tjejerna. Sedan spelar det ingen roll om hon är lärare på skolan eller kommer utifrån. Andra föreslår att det istället ska vara någon som kommer utifrån och håller i sexualkunskapen, exempelvis från ungdomsmottagningen, RFSU eller från en annan skola. En artonårig kille betonar att det är bra om man inte känner varandra sedan tidigare, och att personen bör ha humor. En sjuntonårig kille på ett nationellt program menar att det helst ska vara någon från ungdomsmottagningen:

*Det skulle va bra! Att nån berättar hur man gör.
Så att man inte går och gör fel! Och hon blir gravid! Det vill inte nån.*

Ungdomarna menar att det är angeläget att undervisningen sker återkommande, i olika åldrar och livsfaser eftersom det varierar vad som uppfattas som intressant och relevant.

En artonårig tjej säger att hon inte förstod allt som togs upp på sexualkunskapen när hon var yngre, men att hon mognat mycket nu.

I 14–15 årsåldern är det exempelvis angeläget att få veta i vilken ålder man lagligt sett får ha samlag, och om hur kroppen fungerar. En nittonårig kille som går tredje året i en yrkesträningsskola berättar att han hade sexualkunskap första gången när han gick första året på gymnasiesärskolan, och att det borde varit tidigare.

Därefter är det bra att ha sexualkunskap när man är 16–17 årsåldern, för då handlar det om hur man har sex och hur man skyddar sig från graviditet och könssjukdomar, menar ungdomarna. Det är också bra att ta upp att man ska ha sex när man själv vill, och inte för att man tror att alla andra har det. En nittonårig tjej berättar att hon hade sexualkunskap i sexan senaste gången, men tycker att det var alltför tidigt. Hon säger:

Det hade varit bättre att ha det typ nu, när man är äldre och ... alla har ju pojkvänner och flickvänner nu. Vi har ju sex.

Lotta Löfgren Mårtenson är docent i hälsa och samhälle med inriktning sexologi och sexualitetsstudier vid Malmö högskola. Hon har publicerat vetenskapliga och populärvetenskapliga böcker och artiklar (många i Intra!) rörande främst unga med intellektuella funktionsnedsättningar och sexualitet. Hon har skrivit om sex och kärlek på internet samt om unga och pornografi.

När man är 19–20 år vill man prata om hur det är att vara ihop med någon, om man ska vara ihop med många eller bara en. Dessutom är det bra att veta hur man gör slut. Då är man mer mogen och vill prata om relationer och känslor, säger flera.

Diskussion

Så, vad innehåller då den sexualkunskap som riktas till unga med intellektuellt funktionshinder? Enligt ungdomarna själva fokuseras vikten av att använda preventivmedel/att skydda sig mot oönskade graviditeter och könssjukdomar, att akta sig för sexuella risksituationer, samt det oönskade i att titta på pornografi. Dessutom framkommer att kunskapsförmedlingen utgår från en heterosexuell norm och innefattar att helst undvika samlag. Man bör uttrycka kärlek och vänskap i högre utsträckning än sexualitet.

Orsakerna till denna överlag restriktiva inriktning kan hänföras till omgivningens ansvarskänsla inför den unges sexualitet. Utifrån oro för de ”mörkare” sidorna av sexualiteten beskyddas de unga.

Då det verkar vara ovanligt att lära sig om sexualitet via varandra eller oavsiktligt vid spontana tillfällen utanför klassrummet, är särskolans sex- och samlevnadsundervisning extra viktig, vilket även ungdomarna påpekar. De ser på sin sexualitet som en värdefull aspekt i livet istället för en riskfaktor. Vetskapen om det är till hjälp i balansgången mellan de ungas egna behov och omgivningens oro. Genom kritisk pedagogik kan även subtila sexuella normer och koder läras ut på ett konkret vis, så att unga med intellektuellt funktionshinder själva kan lära sig att ta ansvar för sin egen sexualitet.

Lästips:

Barron, K. (2004) (red.) *Genus och funktionshinder*. Lund: Studentlitteratur.

Bromseth, J., & Darj, F. (2010) *Normkritisk pedagogik. Makt, lärande och strategier för förändring*. Uppsala: Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet.

Bäckman, M. (2010) *Sex- och samlevnadsundervisning i skolan*. I P.O. Lundberg & L. Löfgren-Mårtenson (red.) *Sexologi* (3:e rev. uppl.). Stockholm: Liber förlag.

Löfgren-Mårtenson, L. (2009) *Hur gör man? Om sex- och samlevnadskunskap i särskolan*. Varberg: Argument förlag.

Olsson, H. (2003) *Sexatlas för skolan. Vägvisare för att planera och genomföra sex- och samlevnadsundervisning i grundskolan och gymnasiet*. Borås: RFSU.

